

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ DÖVLƏT STATİSTİKA KOMİTƏSİ

**SƏNAYE İSTEHSALI İNDEKSİNİN
HESABLANMASINA DAİR METODOLOJİ
GÖSTƏRİŞ**

BAKİ -2015

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ DÖVLƏT STATİSTİKA KOMİTƏSİ

*Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika
Komitəsinin “5 ”may 2015-ci il tarixli
8 /14s nömrəli sərəncamı ilə təsdiq edilmişdir.*

SƏNAYE İSTEHSALI İNDEKSİNİN HESABLANMASINA DAİR METODOLOJİ GÖSTƏRİŞ

BAKİ -2015

Mündəricat	səh.
Giriş.....	4
İndeksin hesablanması nəzəri əsasları.....	5
İndeksin formalaşdırılması.....	17
İndekslərdə çəkirlərin dəyişdirilməsi, əlaqələndirilməsi və yenidən hesablanması.....	32
Yeni məhsulların əlavə edilməsi.....	34
Mövsümlilik amilinin nəzərə alınması.....	35

SƏNAYE İSTEHSALI İNDEKSİNİN HESABLANMASINA DAİR METODOLOGİYA

1. Giriş

Sənayedə istehsal indeksi (Sİİ) müəyyən dövr ərzində istehsal olunmuş mal və xidmətlərin həcmnin digər dövrlə müqayisəsidir. İndeksdən qısa müddətli dövr ərzində istehsalın dəyişilməsinin öyrənilməsində, habelə milli hesablar sistemində aylıq və rüblük dövrlərdə makro göstəricilərin, o cümlədən ümumi daxili məhsulun hesablanması istifadə olunur.

Sənaye istehsalı indeksi qısamüddətli statistik göstəricidir. Əsas etibarilə indeks sənaye və onun sahələri üzrə hesablanır. Bununla yanaşı, bu indeks aralıq, enerji, istehlak və investisiya malları üzrə də hesablanı bilər.

Dünyada istehsal indeksinin hesablanması 1920-ci illərdən başlanmış, onun metodologiyasının konseptual əsası isə BMT tərəfindən 1950-ci ildə qoyulmuşdur. Azərbaycanın müstəqillik illərində sənaye məhsulunun fiziki həcm indeksinin müxtəlif hesablama metodlarının tətbiqi dövrlərini üç mərhələyə bölmək olar: 1) 1991-ci ilə qədər – istehsalçı müəssisələrin özləri tərəfindən məhsulun dəyərinin sabit qiymətlərlə qiymətləndirilməsi; 2) 1991-2000-ci illər - natura göstəriciləri əsasında fiziki həcm indeksinin hesablanması; 3) 2001-ci ildən başlayaraq, natura göstəriciləri əsasında hesablama metodu beynəlxalq təcrübəyə uyğun təkmilləşdirilmiş və məlumatların əqreqasiyası zamanı çəki kimi dəyər ifadəsində “məhsul buraxılışı” göstəricisi deyil, “əlavə dəyər” göstəricisindən istifadə etməklə fiziki həcm indeksinin hesablanması.

Ötən dövr ərzində dünyada rəsmi statistikanın, onun metodoloji əsaslarının inkişafı istiqamətində bir sıra ciddi addımlar atılmış, sənaye istehsal indeksinin təkmilləşdirilməsi, tətbiq olunan metod və üsulların verilməsi, istifadə olunan təsnifatların yenidən işlənilməsi, bir sözlə vahid yanaşmaların dünya miqyasında daha dərinlən tətbiqi üçün ciddi işlər həyata keçirilmişdir. 2010-cu ilin fevral ayında BMT Statistika Komissiyasının 41-ci sessiyasında Sənaye İstehsal İndeksinə dair Beynəlxalq Təvsiyələrin təsdiq olunması və onun yeni versiyasının dünya ölkələrinin rəsmi statistika orqanlarına təvsiyə olunması Azərbaycan Respublikasının statistika sistemində yeni metodologiyanın hazırlanmasını şərtləndirmişdir.

2. İndeksin hesablanması nəzəri əsasları

Sənaye istehsalı indeksinin hesablanmasında 4 alternativ iqtisadi göstəricidən (dəyişən göstəricidən) istifadə oluna bilər:

1. Dəyər ifadəsində məhsul buraxılışı. Bu göstəriciyə hesabat dövründə sənaye və qeyri-sənaye müəssisə və təşkilatları və fiziki şəxslər (fərdi sahibkar) tərəfindən istehsal edilmiş hazır məhsulun və kənara satılmış yarımfabrikatların (həm özünün xammal və materiallarından, həm də sifarişçinin xammal və materiallarından) dəyəri, habelə sifarişlər üzrə yerinə yetirilmiş sənaye xarakterli işlərin, xidmətlərin dəyəri daxil edilir. Məhsul buraxılışının həcmi yüklənmiş (satılmış) məhsulun üzərinə hazır məhsul ehtiyatlarının qalığının, bitməmiş istehsalın fərqlərinin gəlinməsi və emal edilmədən satılmaq üçün alınmış məhsulların çıxılması ilə tapılır. Sənaye müəssisəsinin istehsal etdiyi və müəssisə daxilində istifadə olunmuş mal və xidmətlərin dəyəri həmin müəssisənin məhsul buraxılışı həcminə daxil edilmir.

Dəyər ifadəsində məhsul buraxılışı göstəricisi əsasında indeks hesablanarkən məlumatların müqayisəli qiymətlə göstərilməsi üçün sənaye məhsullarının istehsalçı qiyməti indeksindən deflyasiya məqsədilə istifadə olunur.

2. Natural ifadədə məhsul buraxılışı. Bu göstərici müəssisə və fiziki şəxslər tərəfindən istehsal olunmuş əmtəəlik məhsulların fiziki ölçü vahidlərində həcmidir.

Natural ifadəsində göstəricidən istifadə olunarkən deflyasiya prosesi tələb olunmur.

3. Satılmış məhsulun dəyəri. Satılmış məhsulun dəyəri göstəricisi “yüklənmiş”, “dövriyyə” göstəriciləri ilə sinonimdir. Göstərici hesabat dövrü ərzində müəssisə və fiziki şəxslər tərəfindən istehlakçılara göndərilmiş (yüklənmiş) malların (həm özünün istehsalı olan, həm də satış, yəni kommersiya məqsədilə alınmış), öz gücü ilə yerinə yetirilmiş işlərin və göstərilmiş xidmətlərin ümumi həcmi xarakterizə edir. Göndərilmiş mallara istər müəssisənin, istərsə də fiziki şəxsin öz istehsalı olan, istərsə də satmaq məqsədilə kənardan alınmış malların kənara göndərilmiş həcmi daxil edilir. Göndərilmiş malların, yerinə yetirilmiş işlərin və göstərilmiş xidmətlərin həcmi satıcının hesabına pul vəsaitinin daxil olub-olmamasından asılı olmayaraq, hesabatı təqdim edən hüquqi şəxs tərəfindən istehsal edilmiş, həmçinin sonradan satılmaq məqsədilə alınmış malların göndərilməsini, yerinə yetirilmiş işlərin və göstərilmiş xidmətlərin dəyərini özündə əks etdirir. Pərakəndə satış qaydasında satılmış, habelə aktla sifarişçiyə təhvil verilmiş mallar da göndərilmiş malların həcminə daxil edilir.

4. Sənaye xarakterli xidmətlərin dəyəri. Mallar - mülkiyyət hüququ tətbiq edilə bilən fiziki əşyalardır. Xidmətlər isə üzərinə mülkiyyət hüquqlarının yayılmasını mümkün edən maddi obyektlərin formasını qəbul edə bilmir. Xidmətlərin istehsalı və göstərilməsi ayrılmaz prosesdir və xidmətlər istehsalının bitməsi anı istehlakçılara bu xidmətlərin göstərilməsi anı ilə üst-üstə düşür. Sənaye xarakterli xidmətlərin əsas növlərinə aşağıdakılar aiddir:

- neft və qaz hasilatı ilə əlaqədar xidmətlərin (kəşfiyyat işlərindən başqa) dəyəri – istiqamətləndirilmiş qazma və yenidən qazma, qayıtma-irəliləmə qazması, qazma buruqlarının tikintisi, onların təmiri və sökülməsi, neft və qaz quyularının borularının sementlənməsi, quyuların doldurulması və ləğv edilməsi;

- kənardan sifarişlər üzrə avadanlığın və nəqliyyat vasitələrinin, mexanizmlərin, cihazların və digər sənaye məhsullarının modernləşdirilməsi;

- materialların və hissələrin qismən emalı, digər müəssisələr tərəfindən hazırlanmış məmulatın tam hazır vəziyyətə gətirilməsi sahəsində ayrı-ayrı əməliyyatlar (məsələn: boruların kəsilməsi və izolyasiyası, taxtaların, şüşənin, kağızın, məftilin və digər məmulatın standart ölçülərdə kəsilməsi, yonulmamış ağacların tir və taxta şəklində mişarlanması, taxtaların yonulması və rəndələnməsi, termik emal, cilalama, sinkləmə, ştamplama, parçaların, o cümlədən mebelə üz çəkmək üçün parçaların, trikotaj parçanın, gön-dərinin biçilməsi, məmulatın tikilməsi, naxışlanması və s., ipliyin boyanması və ağardılması, texniki rezin parçaların rezinlənməsi);

- satın alınmış alətlərin və digər alətlərin dəstlərinin tərtib edilməsi (bu dəstləri tərtib edən müəssisə tərəfindən əlavə emal olunmadan);

- istər öz istehsalı olan avadanlığın, istərsə də sifarişçinin avadanlığının sifarişçi üçün quraşdırılması, işə salınması və sazlanması, habelə sənaye-istehsal heyətinin gücü ilə və sifarişçi üçün müqavilə üzrə görülən quraşdırma işləri.

Satılmış məhsulların dəyəri və sənaye xarakterli xidmətlərin dəyəri göstəricilərindən istifadə olunarkən qiymətlərin kənarlaşdırılması üçün deflyasiya tətbiq olunur.

Hər dörd göstəricidən istifadə etməklə sənaye istehsalı indeksini hesablamaq mümkündür və onlardan birinə üstünlük verilməsi istehsalın strukturundan, qiymət indeksindən, habelə keyfiyyət dəyişikliklərinin öyrənilməsindən asılıdır.

Deflyasiya prosesi məhsulun həcmnin qiymət amilindən kənarlaşdırılmasıdır.

Deflyasiya prosesinə aid nümunə

	T_0 dövründə			T_1 dövründə		
	Cari qiymətlərlə məhsulun dəyəri (p×q), manat	Qiymət indeksi, faizlə	Məhsulun həcmi, manat	Cari qiymətlərlə məhsulun dəyəri (p×q), manat	Qiymət indeksi, faizlə	Müqayisəli qiymətlə məhsulun həcmi, manat
“A” məhsulu	110.00	100.0	110.00	120.00	107.2	111.94
Müqayisəli qiymətlə məhsulun həcmi cari dövrün faktiki qiymətləri ilə məhsulun dəyərinin həmin dövr üzrə qiymət indeksinə bölünməsi yolu ilə tapılır. Bu nümunədə T_0 baza dövrü üçün məhsulun həcmi – 110 manat hesablama yolu ilə tapılır. (məsələn, $110.00/100 \times 100$). T_1 dövrü üçün məhsulun həcmi 111.94 manat təşkil etmişdir ($120 \text{ manat}/107.2 \times 100$). Burada müqayisəli qiymətlə məhsulun həcmi göstəricisi sənaye istehsalı indeksi üçün əhəmiyyət kəsb edir.						

Cari misalda “A” məhsulu üçün T_1 hesabat dövründə Sİİ məhsul həcmnin baza dövrü ilə müqayisəsi ilə tapılır ($111.94 \text{ manat} / 110 \text{ manat} = 1.0176$ və ya $\times 100 = 101.8\%$)

Natural ifadədə Sİİ deflyasiya prosesinə məruz qalmır və fiziki ölçü vahidlərinin birbaşa müqayisəsinə əsaslanır.

	T_0 dövründə		T_1 dövründə	
	Benzin istehsalı, ton	Sİİ	Cari qiymətlərlə məhsulun dəyəri (p×q), manat	Sİİ
“A” məhsulu	20,000	100.0	22,000	110.0

Natural ifadədə Sİİ müxtəlif dövrlər üçün əldə edilmiş məlumatların müqayisəsi ilə tapılır ($22,000/20,000 \times 100.0=110.0\%$).

Dünya miqyasında əvvəlki metodoloji tövsiyələrdə də olduğu kimi, BMT-nin son tövsiyələrində də qeyd olunur ki, Sİİ-nin hesablanması üçün konkret olaraq hər hansı bir göstəricidən (dəyər və ya natural ifadədə olan dəyişən kəmiyyətlərdən) istifadə olunmasının tövsiyə olunması mümkün deyil. Ona görə də, metodoloji tövsiyələrdə hər iki metodun (deflyasiya və ya fiziki həcm) şərhinə yer verilmişdir. Bununla yanaşı, təcrübədə deflyasiya prosesi ilə hesablanmış Sİİ əsas sayılır və aşağıdakı kimi əsaslandırılır:

- Deflyasiya müxtəlif məhsulların onların qiymətləri ilə əlaqələndirilməsinə görə daha yaxşı uyğunlaşdırır;
- Keyfiyyət dəyişikliyi, yeni məhsulların əhatə olunması metodunda özünü daha yaxşı büruzə verir. Natural ifadədə isə keyfiyyət dəyişikliyinə izlənilməsi çox çətindir. Yəni, istehsal olunmuş eyni məhsulun müxtəlif dövrlərdə keyfiyyət dəyişikliyinə nə qədər məruz qalmasını və ya eyni keyfiyyətdə olduğunu söyləmək çətindir.

Sənayenin ayır-ayrı sahələrinin xüsusiyyətlərindən asılı olaraq, bəzi sahələrdə, məsələn, mədənçıxarma sənayesində və ya elektrik enerjisinin istehsalı sahələrində daha çox fiziki həcm indeksinə, yəni natural ifadədə məhsulların dəyişilməsini xarakterizə edən indeksə üstünlük verilir, emal sahələrinin əksəriyyətində, o cümlədən xidmət sahələrində isə deflyasiya olunmaqla hesablanan indeksə üstünlük verilir. Belə ki, xam neft və qaz hasilatı, elektrik enerjisinin natural ifadədə həcmi və onların dəyişilməsi keyfiyyət dəyişikliyinə asılı deyil və əlavə hesablamaların aparılmasına (dəyər və deflyasiya nəzərdə tutulur) ehtiyac yoxdur.

Ayrı-ayrı fəaliyyət növləri üzrə, o cümlədən sənaye xarakterli xidmətlərin çox göstərildiyi bir sıra fəaliyyət növlərində isə dəyər göstəricilərindən istifadə olunması və deflyasiya edilməsi məqsədəuyğun hesab oluna bilər.

Sənayenin sahələri üzrə istehsal indeksinin hesablanması üçün əsas metodlar (cədvəldə DG - Dəyər göstəricisi əsasında (deflyasiya), FH – isə natural ifadədə məhsulun həcmi əsasında hesablanan Sİİ-ni xarakterizə edir.)

İFNT üzrə siniflər	Fəaliyyətin adı	Üstünlük verilən metod	Alternativ metod
06	Xam neft və təbii qaz hasilatı		
0610	Xam neft hasilatı	FH	DG
0620	Təbii qaz hasilatı	FH	DG
07	Metal filizlərinin hasilatı		
0710	Dəmir filizinin hasilatı	FH	DG
0721	Uran və torium filizlərinin hasilatı	FH	DG
0729	Digər əlvan metal filizlərinin hasilatı	FH	DG
08	Mədənçıxarma sənayesinin digər sahələri		
0811	Dekorativ və tikinti daşları, əhəng daşı, gips, təbaşir və şist hasilatı	FH	DG
0812	Çinqil və qum karxanalarının işlənməsi, gil və kaolin hasilatı	FH	DG
0891	Kimya sənayesi və gübrə istehsalı üçün mineral xammal hasilatı	FH	DG
0892	Torf hasilatı	FH	DG
0893	Duz hasilatı	FH	DG
0899	Mədənçıxarma sənayesinin digər qruplarına daxil edilməyən sair sahələri	FH	DG
09	Mədənçıxarma sənayesi sahəsinə xidmətlərin göstərilməsi		
0910	Neft və təbii qaz hasilatı sahəsində xidmətlərin göstərilməsi	DG	-
0990	Mədənçıxarma sənayesinin digər sahələrində	DG	-
10	Qida məhsullarının istehsalı		
1011	Ət istehsalı və konservləşdirilməsi (quş ətindən başqa)	DG	FH
1012	Ev quşları və dovşan ətinin emalı və konservləşdirilməsi	DG	FH
1013	Ət məmulatları istehsalı	DG	FH
1020	Balıq, xərçəngkimilər və molyuskaların emalı və konservləşdirilməsi	DG	FH
1031	Kartofun emalı və konservləşdirilməsi	DG	FH
1032	Meyvə və tərəvəz şirələrinin istehsalı	DG	FH
1039	Digər qruplara daxil edilməyən meyvə və tərəvəzlərin emalı və konservləşdirilməsi	DG	FH
1041	Yag və piylərin istehsalı	DG	FH
1042	Marqarin və qarışdırılmış yeyinti piylərinin istehsalı	DG	FH
1051	Südün emalı və pendir istehsalı	DG	FH
1052	Dondurma istehsalı	DG	FH
1061	Dəyirman-ding sənayesi məhsullarının istehsalı	DG	FH

İFNT üzrə siniflər	Fəaliyyətin adı	Üstünlük verilən metod	Alternativ metod
1062	Nişasta və nişasta məhsullarının istehsalı	DG	FH
1071	Çörək istehsalı; uzun müddət saxlanıla bilməyən unlu qənnadı məmulatlarının istehsalı	DG	FH
1072	Suxarı, və peçenye istehsalı, uzun müddət saxlanıla bilməyən unlu qənnadı məmulatlarının istehsalı	DG	FH
1073	Makaron, əriştə və oxşar məmulatların istehsalı	DG	FH
1081	Şəkər (qənd) istehsalı	DG	FH
1082	Kakao, şokolad və şəkərdən qənnadı məmulatlarının istehsalı	DG	FH
1083	Çay və kofe istehsalı (emalı)	DG	FH
1084	Ədviyyat və şirələrin istehsalı	DG	FH
1085	Hazır yeməklərin istehsalı	DG	FH
1086	Uşaq qidalarının və pəhriz ərzaq məhsullarının istehsalı	DG	FH
1089	Digər qruplara daxil edilməyən sair qida	DG	FH
1091	Fermalarda saxlanan heyvanlar üçün hazır yemlərin istehsalı	DG	FH
1092	Ev heyvanları üçün hazır yemlərin istehsalı	DG	FH
11	İçki istehsalı		
1101	Distillə edilmiş və təmizlənmiş spirtli içkilərin istehsalı	FH	DG
1102	Üzündən şərab istehsalı	FH	DG
1103	Sidr və başqa giləmeyvə şərablarının istehsalı	FH	DG
1104	Qıcqırma materiallarından distillə edilməmiş sair içkilərin istehsalı	FH	DG
1105	Pivə istehsalı	FH	DG
1106	Səməni pivəsinin istehsalı	FH	DG
1107	Mineral sular və digər suların butulkalarda istehsalı; alkoqolsuz içkilərin istehsalı	FH	DG
12	Tütün məmulatların istehsalı		
1200	Tütün məmulatların istehsalı	DG	FH
13	Toxuculuq sənayesi		
1310	Toxuculuq lifinin hazırlanması və əyirilməsi	DG	FH
1320	Parça istehsalı	DG	FH
1330	Parçaların və toxuculuq məmulatlarının bəzədilməsi	DG	FH
1391	Toxuculuq kətanlarının istehsalı	DG	FH
1392	Geyimdən başqa hazır toxuculuq məmulatlarının istehsalı	DG	FH
1393	Xalça və xalça məmulatlarının istehsalı	DG	FH
1394	Kanat (buraz), kəndir ip və tor istehsalı	DG	FH
1395	Toxunulmayan toxuculuq materialları	DG	FH
1396	Texniki üsulla hazırlanan digər toxuculuq məmulatlarının istehsalı	DG	FH

İFNT üzrə siniflər	Fəaliyyətin adı	Üstünlük verilən metod	Alternativ metod
1399	Digər qruplara daxil edilməyən sair toxuculuq məmulatlarının istehsalı	DG	FH
14	Geyim istehsalı		
1411	Dəridən geyim istehsalı	DG	FH
1412	Xüsusi iş geyiminin istehsalı	DG	FH
1413	Üst geyiminin istehsalı	DG	FH
1414	Alt paltarları istehsalı	DG	FH
1419	Sair geyim və aksesuarların istehsalı	DG	FH
1420	Xəz məmulatların istehsalı	DG	FH
1431	Trikotaj corab məmulatların istehsalı	DG	FH
1439	Digər trikotaj məmulatların istehsalı	DG	FH
15	Dəri və dəridən məmulatların, ayaqqabılarının istehsalı		
1511	Dərinin aşılması, rənglənməsi və hazırlanması	DG	FH
1512	Dəridən çamadan, çanta və digər məmulatların istehsalı	DG	FH
1520	Ayaqqabı istehsalı	DG	FH
16	Mebeldən başqa ağacın emalı və ağacdan məmulatlarının və tıxacın istehsalı; hopdurma və hörmə materialların istehsalı		
1610	Taxta-şalbanın kəsilməsi və yonulması, oduncuğun hopdurulması	DG	FH
1621	Şpon, faner və ağac lövhələrinin istehsalı	DG	FH
1622	Yığma parket döşəmələrin istehsalı	DG	FH
1623	Ağac tikinti konstruksiyaları və xarratlıq	DG	FH
1624	Taxta taraların istehsalı	DG	FH
1629	Ağac və mantardan, nazik yonqarlardan və hörmə üçün materiallardan sair məmulatlarının istehsalı	DG	FH
17	Kağız və karton istehsalı		
1711	Kağız kütləsi (sellüloz) istehsalı	FH	DG
1712	Kağız və karton istehsalı	FH	DG
1721	Büzmələnmiş karton və kağız , karton və kağız taralarının istehsalı	DG	FH
1722	Təsərrüfat-məişət və sanitariya-gigiyeniya təyinatlı kağız məmulatlarının istehsalı	DG	FH
1723	Dəftərxana, kağız məmulatlarının istehsalı	DG	FH
1724	Divar kağızlarının istehsalı	DG	FH
1729	Kağız və kartondan sair məmulatların istehsalı	DG	FH
18	Poliqrafiya fəaliyyəti və yazılmış məlumatların daşıyıcılara çoxaldılması		
1811	Qəzetlərin çap edilməsi	FH	DG
1812	Digər poliqrafiya məhsullarının (qəzetlərdən əlavə) çap edilməsi	DG	-
1813	Çap işləri	DG	FH
1814	Cildləmə və bəzək işləri	DG	FH

İFNT üzrə siniflər	Fəaliyyətin adı	Üstünlük verilən metod	Alternativ metod
1820	Daşıyıcılara yazılmış məlumatların sürətinin çıxarılması və çoxaldılması	DG	FH
19	Koks və təmizlənmiş neft məhsullarının istehsalı		
1910	Koks istehsalı	DG	FH
1920	Təmizlənmiş neft məhsullarının istehsalı	FH	DG
20	Kimya sənayesi		
2011	Sənaye qazlarının istehsalı	FH	DG
2012	Boyaq maddələri və pigmentlərin istehsalı	FH	DG
2013	Sair əsas qeyri-üzvi kimyəvi maddələrin istehsalı	DG	FH
2014	Sair əsas üzvi kimyəvi maddələrin istehsalı	DG	FH
2015	Gübrə və azot birləşmələrinin istehsalı	DG	FH
2016	İlkin formalarda plastik kütlə istehsalı	DG	FH
2017	İlkin formada sintetik kauçuk istehsalı	DG	FH
2020	Aqrokimyəvi məhsulların istehsalı	DG	FH
2030	Boya, lak və buna bənzər örtüklərin, mətbəə boyalarının və mastikaların istehsalı	DG	FH
2041	Sabun və yuyucu tozların, təmizləyici və cilalayıcı vasitələrin istehsalı	DG	FH
2042	Ətriyyat və kosmetika vasitələrinin istehsalı	DG	FH
2051	Partlayıcı maddələrin istehsalı	DG	FH
2052	Yapışqan istehsalı	DG	FH
2053	Efir yağlarının istehsalı	DG	FH
2059	Digər qruplara daxil edilməmiş sair kimyəvi məhsulların istehsalı	DG	FH
21	Əczaçılıq məhsullarının istehsalı		
2110	Əsas əczaçılıq məhsullarının istehsalı	DG	-
21	Əczaçılıq preparatlarının və materiallarının istehsalı		
2120	Əczaçılıq preparatlarının və materiallarının istehsalı	DG	FH
22	Rezin və plastmas		
2211	Rezin şin təkər və kameraların istehsalı və bərpası	DG	FH
2219	Sair rezin məmulatların istehsalı	DG	FH
2221	Plastik lövhələrin, zolaqların, boruların, profillərin istehsalı	DG	FH
2222	Əmtələrin qablaşdırılması üçün plastik məmulatların istehsalı	DG	FH
2223	Tikintidə istifadə edilən plastik kütlədən məmulatların istehsalı	DG	FH
2229	Sair plastik məmulatların istehsalı	DG	FH
23	Digər qeyri-metal mineral məhsulların istehsalı		
2311	Şüşə təbəqəsinin istehsalı	DG	FH
2312	Şüşə təbəqəsinin formalaşdırılması və emalı	DG	FH
2313	İçiboş şüşə məmulatlarının istehsalı	DG	FH

İFNT üzrə siniflər	Fəaliyyətin adı	Üstünlük verilən metod	Alternativ metod
2314	Şüşə lifinin istehsalı	DG	FH
2319	Texniki şüşə məmulatları daxil olmaqla	DG	FH
2320	Odadavamlı məmulatların istehsalı	DG	FH
2331	Saxsı lövhəciklərin və lövhələrin istehsalı	DG	FH
2332	Kərpic, kirəmit və yandırılmış gildən sair tikinti məlumatların istehsalı	DG	FH
2341	Təsərrüfat və dekorativ və saxsı məmulatlarının istehsalı	DG	FH
2342	Saxsı sanitariya-texniki məmulatların istehsalı	DG	FH
2343	Saxsı izolyatorların və saxsı izolyasiya armaturunun istehsalı	DG	FH
2344	Sair texniki saxsı məmulatların istehsalı	DG	FH
2349	Sair saxsı məmulatların istehsalı	DG	FH
2351	Sement istehsalı	FH	DG
2352	Əhəng və gips istehsalı	DG	FH
2361	Tikintidə istifadə etmək üçün betondan məmulatların istehsalı	DG	FH
2362	Tikintidə istifadə etmək üçün gips məmulatlarının istehsalı	DG	FH
2363	Əmtəə betonunun istehsalı (hazır beton qarışığı)	DG	FH
2364	Quru beton qarışığının istehsalı	DG	FH
2365	Lifli sementdən (azbestsmentdən) məmulatların istehsalı	DG	FH
2369	Beton, gips və sementdən sair məmulatların istehsalı	DG	FH
2370	Dekorativ və tikinti daşlarının kəsilməsi, emalı və naxışlanması	DG	-
2391	Abraziv məmulatların istehsalı	DG	FH
2399	Digər qruplara daxil edilməyən sair qeyri metal mineral məhsulların istehsalı	DG	FH
24	Metallurgiya sənayesi		
2410	Cuqun, polad və ferroərinti istehsalı	FH	DG
2420	Poladdan boru, içi boş profillər və birləşdirici hissələrinin istehsalı	FH	DG
2431	Soyuq dartma	FH	DG
2432	Ensiz zolaqların və lentlərin soyuq yayılması	FH	DG
2433	Məhsulların soyuq şəkildə ştamplanması və əyilməsi	FH	DG
2434	Məftil istehsalı	FH	DG
2441	Nəcib (qiymətli) metalların istehsalı	FH	DG
2442	Alüminium istehsalı	FH	DG
2443	Qurğuşun, sink və qalay istehsalı	FH	DG
2444	Mis istehsalı	FH	DG
2445	Sair əlvan metalların istehsalı	FH	DG
2446	Nüvə yanacağının emalı	FH	DG

İFNT üzrə siniflər	Fəaliyyətin adı	Üstünlük verilən metod	Alternativ metod
2451	Çuqun tökmə	FH	DG
2452	Polad tökmə	FH	DG
2453	Yüngül metalların tökülməsi	FH	DG
2454	Sair əlvan metalların tökülməsi	FH	DG
25	Maşın və avadanlıqlardan başqa hazır metal məmulatlarının istehsalı		
2511	Metalдан tikinti konstruksiyaları və onların hissələrinin istehsalı	FH	DG
2512	Metal qapı və pəncərələrin istehsalı	FH	DG
2521	Mərkəzi istilik radiatorlarının və qazanlarının istehsalı	DG	FH
2529	Metalдан sair sisternlərin, çənlərin və konteynerlərin istehsalı	DG	FH
2530	Mərkəzi istilik qazanlarından başqa buxar qazanlarının istehsalı	DG	FH
2540	Silah və hərbi sursat istehsalı	DG	FH
2550	Metalın döyülməsi, preslənməsi, ştamplanması və profilənməsi, toz metallurgiyası	DG	-
2561	Metalların emalı və metallara örtük çəkilməsi	DG	-
2562	Maşınqayırmanın əsas texnoloji prosesləri	DG	-
2571	Bıçaq məmulatlarının istehsalı	DG	FH
2572	Qıfıl və həncəmə istehsalı	DG	FH
2573	Alətlərin istehsalı	DG	FH
2591	Metal çəlləklərin və buna bənzər tutumluların istehsalı	DG	FH
2592	Yüngül metallardan qablaşdırma	DG	FH
2593	Məftil məmulatlarının istehsalı	DG	FH
2594	Bərkidici məmulatların, zəncirlərin və yayların istehsalı	DG	FH
2599	Sair hazır metal məmulatlarının istehsalı	DG	FH
26	Kompüter, elektron və optik məhsullarının istehsalı		
2611	Elektron detallarının istehsalı	DG	FH
2612	Elektron platalarının istehsalı	DG	FH
2620	Kompüterlərin və periferiya qurğularının istehsalı	DG	FH
2630	Rabitə avadanlıqlarının istehsalı	DG	FH
2640	Məişət elektron avadanlıqlarının istehsalı	DG	FH
2651	Nəzarət ölçü cihazlarının istehsalı	DG	FH
2652	Bütün növlərdən olan saatların istehsalı	DG	FH
2660	Şualandırma, elektrik tibb və elektroterapiya avadanlıqları	DG	FH
2670	Optik cihazlarının və fotoavadanlıqlarının istehsalı	DG	FH
2680	Maqnit və optik daşıyıcılarının istehsalı	DG	FH
27	Elektrik avadanlıqlarının istehsalı		
2711	Elektrik mühərriklərinin, generatorlarının və	DG	FH

İFNT üzrə siniflər	Fəaliyyətin adı	Üstünlük verilən metod	Alternativ metod
	transformatorların istehsalı		
2712	Elektrik paylayıcı və tənzimləyici cihazların istehsalı	DG	FH
2720	Batareyaların və akkumulyatorların istehsalı	DG	FH
2731	Optik liflərdən kabel istehsalı	DG	FH
2732	Digər elektron və elektrik naqillərinin və kabləllərinin istehsalı	DG	FH
2733	Elektrik şəbəkələri üçün cihazların istehsalı	DG	FH
2740	Elektrik lampaları və işıqlandırıcı avadanlıqların istehsalı	DG	FH
2751	Elektrik məişət cihazlarının istehsalı	DG	FH
2752	Qeyri-elektrik məişət cihazlarının istehsalı	DG	FH
2790	Sair elektrik avadanlıqlarının istehsalı	DG	FH
28	Maşın və avadanlıqların istehsalı		
2811	Təyyarə, avtomobil və motosiklet mühərriklərindən başqa, mühərriklərin və turbinlərin istehsalı	DG	FH
2812	Hidravlik və pnevmatik sistemlərin istehsalı	DG	FH
2813	Nasos və kompressorların istehsalı	DG	FH
2814	Kran və klapaların istehsalı	DG	FH
2815	Ötürücülərin və mexaniki ötürücü elementlərin, dişli ötürücülərin və yastıqların istehsalı	DG	FH
2821	Sobalar və soba odluqlarının istehsalı	DG	FH
2822	Qaldırıcı nəqliyyat avadanlığının istehsalı	DG	FH
2823	Kompüter və pereferiya avadanlıqlarından başqa ofis avadanlıqlarının istehsalı	DG	FH
2824	Mexaniki ötürücülü cihazların istehsalı	DG	FH
2825	Qeyri-məişət soyuducuları və ventilyasiya avadanlıqlarının istehsalı	DG	FH
2829	Digər qruplara daxil ümumi təyinatlı sair maşın və avadanlıqların istehsalı	DG	FH
2830	Kənd və meşə təsərrüfatı traktorlarının və onlara hissələrin istehsalı	DG	FH
2841	Metalkəsici avadanlıqların istehsalı	DG	FH
2849	Sair dəzgəhlərin istehsalı	DG	FH
2891	Metallurgiya üçün maşın və avadanlıqların istehsalı	DG	FH
2892	Dağ mədən çıxarma, neftçixarma sənayesi	DG	FH
2893	İçki və bütün məmulatları da daxil olmaqla qida məhsullarının hazırlanması üçün maşınların istehsalı	DG	FH
2894	Toxuculuq, tikiş, xəz və dəri məmulatlarının hazırlanması üçün maşın və avadanlıqların istehsalı	DG	FH
2895	Kağız və kartonun hazırlanması üçün maşın və	DG	FH

İFNT üzrə siniflər	Fəaliyyətin adı	Üstünlük verilən metod	Alternativ metod
	avadanlıqların istehsalı		
2896	Plastik kütlə və rezinin emalı üçün maşın və avadanlıqların istehsalı	DG	FH
2899	Digər qruplara daxil edilməyən xüsusi təyinatlı sair maşın və avadanlıqların istehsalı	DG	FH
29	Avtomobil, qoşqu və yarımqoşquların istehsalı		
2910	Avtomobillərin istehsalı	DG	FH
2920	Avtomobillər üçün gövdələrin (kuzovların)	DG	FH
2931	Avtomobillər üçün elektron avadanlıqların istehsalı	DG	FH
2932	Avtomobillər üçün digər hissələri və ləvazimatların istehsalı	DG	FH
30	Sair nəqliyyat vasitələrinin istehsalı		
3011	Gəmilərin və üzən qurğuların qayırılması	DG	-
3012	Turist-idman gəmilərinin qayırılması	FH	DG
3020	Dəmir yolu nəqliyyatı vasitələrinin istehsalı	DG	-
3030	Kosmik aparatlarda da daxil olmaqla uçan aparatların istehsalı	DG	-
3040	Hərbi avtomobillərin istehsalı	FH	FH
3091	Motosikletlərin istehsalı	DG	FH
3092	Velosipedlərin və əlil arabalarının istehsalı	DG	FH
3099	Digər qruplara daxil edilməyən sair nəqliyyat vasitələri və avadanlıqlarının istehsalı	DG	FH
31	Mebellərin istehsalı		
3101	Ofis və ticarət müəssisələri üçün mebellərin istehsalı	DG	FH
3102	Mətbəx mebellərinin istehsalı	DG	FH
3103	Döşəklərin istehsalı	DG	FH
3109	Sair mebellərin istehsalı	DG	FH
3211	Sikkələrin və medalların kəsilməsi	DG	FH
3212	Zərgərlik məmulatlarının istehsalı	DG	FH
3213	Azqiymətli materiallardan zərgərlik məmulatının (süni daş-qaşların) istehsalı	DG	FH
3220	Musiqi alətlərinin istehsalı	DG	FH
3230	İdman mallarının istehsalı	DG	FH
3240	Oyun və oyuncaqların istehsalı	DG	FH
3250	Tibbi və stomatologiya praktikasında tətbiq olunan alətlərin istehsalı	DG	FH
3291	Süpürgə və şotka istehsalı	DG	FH
3299	Digər qruplara daxil edilməyən sair məhsulların istehsalı	DG	FH
33	Maşın və avadanlıqların quraşdırılması və təmiri		
3311	Hazır metal məmulatlarının təmiri	DG	-
3312	Maşın və avadanlıqların təmiri	DG	-
3313	Elektron və optik avadanlıqların təmiri	DG	-

İFNT üzrə siniflər	Fəaliyyətin adı	Üstünlük verilən metod	Alternativ metod
3314	Elektrik avadanlıqların təmiri	DG	-
3315	Gəmilərin təmiri və onlara texniki xidmət	DG	-
3316	Kosmik aparatlar da daxil olmaqla uçuş aparatlarının təmiri və onlara texniki xidmət	DG	-
3317	Digər nəqliyyat vasitələrinin təmiri və onlara texniki xidmət	DG	-
3319	Digər avadanlıqların təmiri	DG	-
35			
3511	Elektrik enerjisinin istehsalı	FH	DG
3512	Elektrik enerjisinin ötürülməsi	FH	DG
3513	Elektrik enerjisinin bölüşdürülməsi	FH	DG
3514	Elektrik enerjisinin satışı	FH	DG
3521	Qazın istehsalı	FH	DG
3522	Qazabənzər yanacağın qaz təchizatı şəbəkələri vasitəsilə bölüşdürülməsi	FH	DG
3523	Qazabənzər yanacağın qaz təchizatı şəbəkələri vasitəsilə satışı	FH	DG
3530	Buxar və kondisiyalanmış hava ilə təchizat	FH	DG
36	Suyun yığılması, təmizlənməsi və paylanması		
3600	Suyun yığılması, təmizlənməsi və paylanması	FH	DG
37	Çirkli suların yığılması və emalı		
3700	Çirkli suların yığılması və emalı	FH	DG
38	Tullantıların yığılması, emalı və məhv edilməsi; istehsalat tullantılarından təkrar istifadə edilməsi		
3811	Təhlükəsiz tullantıların yığılması	DG	-
3812	Təhlükəli tullantıların yığılması	DG	-
3821	Təhlükəsiz tullantıların emalı və ləğv edilməsi	DG	-
3822	Təhlükəli tullantıların emalı və ləğv edilməsi	DG	-
3831	Sınıq əşyalarının sökülməsi	DG	-
3832	Təkrar xammalın alınması	DG	-
39	Digər tullantıların yığılması və məhv edilməsi		
3900	Digər tullantıların yığılması və məhv edilməsi	DG	-

Deflyasiya prosesi qiymət indeksi ilə əlaqədar olduğuna görə istehsalçı qiymətləri indeksinə (İQİ) də (Sİİ üçün əsas olaraq İQİ tövsiyə olunur) ciddi tələblər qoyulur. Bu indeks hesablanarkən aqreqasiya prosesləri reprezentativ olmalı, keyfiyyət dəyişikliyi İQİ-yə ciddi təsir etməməli, iqtisadi fəaliyyət növlərinin təsnifatı üzrə mümkün qədər daha detallı olmalıdır (İFNT üzrə 4 işarə səviyyəsindən çox olmamaqla).

3. İndeksin formalaşdırılması

3.1 İndekslərin hesablanması üçün istifadə olunan düsturlar

Beynəlxalq səviyyədə indeksin formalaşdırılmasında daha çox Laspeyres, Paaşe və Fişer indekslərindən istifadə olunur. Bu indekslər imkan verir ki, ümumi indeks hesablanarkən ayrı-ayrı məhsullar və xidmətlərin həcmnin müxtəlif dövrlər üzrə müqayisəsi onların xüsusi çəkirlərindən asılı olaraq proporsional olaraq nəzərə alınsın. Bu indekslərin ikisi – Laspeyres və Paaşe indeksləri məlumatlar əsasında, Fişer indeksi isə hesablanmış Laspeyres və Paaşe indekslərinin həndəsi ortasıdır.

Laspeyres və Paaşe düsturlarının əsas fərqi xüsusi çəki kimi müxtəlif dövrlərin götürülməsidir. Laspeyres düsturunda çəki kimi müxtəlif dövrlər (əsas etibarilə baza dövrünün çəkisi), Paaşe düsturunda isə cari dövrün çəkili nəzərə alınır və harmonik orta kəmiyyət kimi hesablanır.

Laspeyres indeksi aşağıdakı kimidir:

$$L_t = \frac{\sum_{i=1} P_{i,0} Q_{i,t}}{\sum_{i=1} P_{i,0} Q_{i,0}} = \sum_i (w_{i,0} \frac{Q_{i,t}}{Q_{i,0}})$$

Burada,

$P_{i,0}$: məhsulun, məhsul qrupunun və ya sənayenin i sahəsinin 0 baza dövründə qiyməti;

$Q_{i,0}$: məhsulun, məhsul qrupunun və ya sənayenin i sahəsinin 0 baza dövründə miqdarı;

$Q_{i,t}$: məhsulun, məhsul qrupunun və ya sənayenin i sahəsinin t dövründə miqdarı;

$w_{i,0}$: 0 baza dövründə i məhsulunun, məhsul qrupunun və ya sahənin sənaye üzrə məhsul və ya məhsul qrupu səviyyəsində “məhsul buraxılışında yaxud sənaye üzrə əlavə dəyərdə xüsusi çəkisi.

Paaşe indeksi aşağıdakı kimi hesablanır:

$$P_t = \frac{\sum_{i=1} P_{i,t} Q_{i,t}}{\sum_{i=1} P_{i,t} Q_{i,0}} = \frac{1}{\sum_i (w_{i,t} \frac{Q_{i,0}}{Q_{i,t}})}$$

Burada,

$P_{i,t}$: məhsulun, məhsul qrupunun və ya sənayenin i sahəsinin t baza dövründə qiyməti;

$Q_{i,0}$: məhsulun, məhsul qrupunun və ya sənayenin i sahəsinin 0 baza dövründə miqdarı;

$Q_{i,t}$: məhsulun, məhsul qrupunun və ya sənayenin i sahəsinin t dövründə miqdarı;

$w_{i,t}$: t baza dövründə i məhsulunun, məhsul qrupunun və ya sahənin sənaye üzrə məhsul və ya məhsul qrupu səviyyəsində məhsul buraxılışında yaxud sənaye üzrə əlavə dəyərdə xüsusi çəkisi.

Fişer indeksi isə aşağıdakı kimidir:

$$F_t = \sqrt{L_t \times P_t}$$

Hər üç indeksin üstünlükləri vardır və məqsədindən, nəzəri əsaslarından və praktiki əhəmiyyətindən asılı olaraq onlardan birinin seçilməsi zəruri hesab olunur. BMT-nin tövsiyələrinə əsasən ümumi qiymətləndirmədən sonra milli statistika orqanları üçün Laspeyres indeksinin tətbiqi tövsiyə olunur. Bunun əsas səbəbi indeksin sabitliyinə (baza dövrünün seçilməsinə görə) və vaxt amilinə görə Laspeyres indeksinin daha məqsəduyğun olmasıdır. Bununla belə, Laspeyres indeksinin də qüsuru vardır. Laspeyres indeksində əsas dövrün çəkisindən istifadə olunur ki, bu çəki də 5 və ya 10 ildən bir yenilənir. Bu da mövcud vəziyyəti qiymətləndirməyə imkan vermir, dövrlər üzrə göstəricilər əsas dövrədən uzaqlaşır. Mümkün çıxış yolu sənaye istehsal indekslərinin formalaşdırılmasında BMT tərəfindən tövsiyə olunan Laspeyres indeksinin təkmilləşdirilmiş növü olan Yunq indeksidir.

Yunq indeksi aşağıdakı kimi hesablanır:

$$Y_t = \sum_{i=1}^n \left(\frac{Q_{i,t}}{Q_{i,0}} \right) W_{i,b}$$

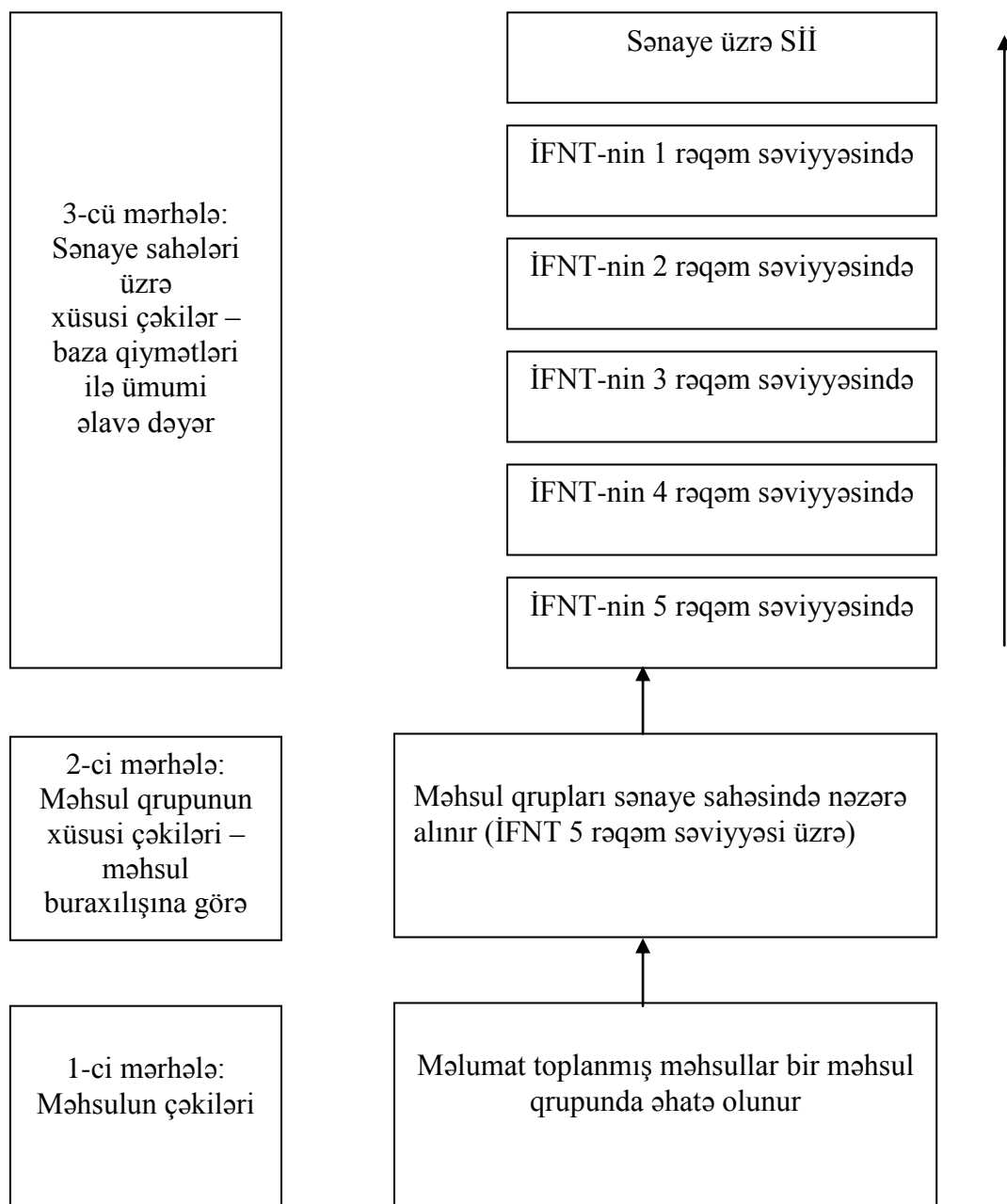
Bu zaman çəki kimi W_i , dövr kimi b ($b, \leq 0$), və fərdi nisbi kəmiyyətlərin orta çəkisi nəzərə alınır. Əsas dövrün çəkisi ilə cari dövrün indeksi bərabər olduqda bu zaman $b=0$ olur və Young indeksi Laspeyres indeksinə bərabər olur.

3.1 Mərhələlər üzrə Sİİ-nin strukturu

Sİİ əsasən üç mərhələyə bölünür. *Birinci mərhələdə*, məhsulla bağlı fərdi məlumatlar toplanır və hər bir məhsul müvafiq məhsul qruplarında cəmlənir. Daha sonra hər bir məhsulun xüsusi çəkisinə görə məhsul qrupu üzrə məlumatlar alınır. *İkinci mərhələdə* hər bir məhsul qrupu xüsusi çəkili əsasında sənaye sahələri üzrə məlumatlar (İFNT-nin 4 və ya 5 işarəsi üzrə) formalaşdırılır. *Üçüncü mərhələdə isə* təsnifatın strukturundan asılı olaraq siniflər, qruplar, bölmələr, seksiyalar və ümumi sənaye üzrə Sİİ hesablanır.

Ümumi Sİİ-nin hesablanması məhsul səviyyəsində məlumatların toplanmasından başlayır. Məhsullar və onların qruplar üzrə bölgüsü Məhsul Növləri Təsnifatı və ya Sənaye Məhsullarının Statistik Təsnifatı (PRODCOM) əsasında aparılır.

Mərhələlər üzrə indeksin strukturu

Məhsul səviyyəsində olan məlumat tətbiq olunan metoddan asılı olaraq məhsulun dəyəri və ya natura ifadəsində fiziki həcmi kimi götürülə bilər. Məhsulun dəyəri haqqında məlumatlar toplandıqda məhsul həcmnin müqayisəsi üçün deflyasiya prosesi tələb olunur. Deflyasiya İFNT-nin 4 və ya 5 rəqəm işarəsi üzrə altsininf və ya sinif səviyyəsində tətbiq olunur. Yəni, məhsullar və məhsul qrupları üzrə xüsusi çəkilər əsasında aqreqasiya olunduqdan sonra məhsul həcmnin (buraxılışının) qiymət indeksinə bölünməsilə həyata keçirilir. Qiymətlər baza dövrü üzrə götürüldüyünə görə həmin dövrün deflyasiyanın aparılmasına ehtiyac qalmır. Daha sonrakı mərhələlərdə İFNT-nin strukturuna uyğun olaraq xüsusi çəkilər əsasında indeks formalaşdırılır. Xüsusi çəkilər hər il əvvəlki illərin məlumatları əsasında yeniləşdirilə bilər.

3.2 Xüsusi çəkilər və onların tətbiqi

Xüsusi çəkilər hər hansı indeksin hesablanması üçün əsas elementlərdən hesab olunur. Sİİ üçün çəkilər məhsul, məhsul qrupu və sənaye sahəsi üzrə onların əhəmiyyətindən asılı olaraq aqreqasiya üçün istifadə olunur.

İndeksin formalaşması üçün çəkilərdən istifadə edilməsi

1-ci panel	t-1 dövründə			t dövründə	
	Xüsusi çəkisi (%)	Miqdarı	İndeks	Miqdarı	İndex
“A” məhsulu	0.7	150	100.0	170	113.3
“B” məhsulu	0.3	100	100.0	120	120.0
Cəmi			100.0		115.3
2-ci panel	t-1 dövründə			t dövründə	
	Xüsusi çəkisi (%)	Miqdarı	İndeks	Miqdarı	İndex
“A” məhsulu	0.5	150	100.0	170	113.3
“B” məhsulu	0.5	100	100.0	120	120.0
Cəmi			100.0		116.7

Nümunədən göründüyü kimi, 1-ci paneldə “A” məhsulu daha əhəmiyyətlidir və yekun indeks 115.3 faiz olmuşdur. 2-ci paneldə isə onların çəkiləri eynidir və indeks 116.7 faiz təşkil etmişdir.

Sİİ üçün xüsusi çəkilər üç səviyyədə tələb olunur: 1. məhsullar üzrə; 2. məhsul qrupları üzrə; 3. sənaye sahəsi üzrə

Çəkilərin hesablanması aşağıdakı düsturla aparılır.

$$w_j = \frac{W_j(T_0)}{\sum_{j \in K} W_j(T_0)}$$

Burada,

$W_j(T_0)$: T_0 ilində məhsulun, məhsul qrupunun və ya sənaye sahəsinin xüsusi çəkisi (dəyəri);

$W_j(T_0)$: T_0 ilində bütün məhsulların, məhsul qruplarının və ya sənayeni xüsusi çəkisi (dəyəri);

Nəticə etibarilə çəkilərin cəmi 1-ə bərabərdir.

İndeks formalaşdırılarkən çəki məqsədilə aşağıdakı göstəricilərdən istifadə olunur. 1. Məhsul qrupu daxilində məhsulun çəkisi hesablanarkən - satılmış (yüklənmiş) məhsul göstəricisi; 2. Məhsul qrupunun İFNT üzrə sənaye sahəsində xüsusi çəkisi hesablanarkən – “məhsul buraxılışı” göstəricisi; 3. Sənaye sahələri üzrə - baza qiymətləri ilə ümumi əlavə dəyər göstəricisi.

Xüsusi çəkilərin yeniləşdirilməsi davamlı olaraq aparılmalıdır. Bu iqtisadi proseslərdən, yeni məhsulların əhəmiyyətindən, yaxud istehsalı dayandırılmış məhsuldan və s. asılıdır. Təvsiyə olunur ki, ən gec hər beş ildən bir çəkilər yeniləşdirilsin.

3.3 Sİİ-nin formalaşdırılması prosesi (deflyasiya olunmaqla)

Sİİ-nin ilkin addımı müvafiq məlumatların toplanmasıdır. Bunun üçün dəyişən kəmiyyətlər, qiymət indeksi və çəkilər olmalıdır. Dəyişən kəmiyyətlər dedikdə məhsulun həcmi, satılmış məhsul və ya istehsal olunmuş məhsulun natural ifadədə həcmi başa düşülür. Natural ifadədə məhsulun həcmi əsasında Sİİ hesablandıqda qiymət indeksinin tətbiqinə ehtiyac qalmır. Bununla belə, nəzərdə tutulmuş mərhələlər oxşar şəkildə aparılır.

Aşağıdakı nümunələr əsasında 9 sənaye məhsulu üzrə şərti misallar verilmişdir. Üç dövrün T_0 - müqayisə olunan baza dövrü (baza dövrü üçün orta aylıq indeks), T_1 müqayisə dövrü; T_2 hesabat dövrü.

1-ci panel: İlkin məlumatlar

Vahidlər	Məhsul	Məhsul qrupu	İFNT üzrə altsinif	Məhsulun dəyəri		
				T_0	T_1	T_2
1	a	X	17020	120	150	165
2	b	Y	17010	153	142	153
3	c	Z	17010	202	250	265
4	d	W	17020	178	196	204
5	e	X	17020	150	175	200
6	f	Z	17010	186	201	210
7	g	V	17090	51	63	65
8	h	X	17020	22	25	28
9	i	Y	17010	101	93	90

Növbəti mərhələ hər bir məhsul qrupu üzrə məhsulların çəkilərini əhatə edir. Bu çəkilər məhsul qrupları üzrə məlumatların (törəmə məlumatların) alınması məqsədilə istifadə olunur.

2-ci panel. Məhsul qrupları üzrə xüsusi çəkilər

Məhsul qrupu	Məhsul	Çəki (dəyər ifadəsində) ${}^pW_j(T_0)$
V	g	207
		207
W	d	421
		421
X	a	333
	e	351
	h	57
		741
Y	b	403
	i	256
		659
Z	c	391
	f	451
		842

Növbəti mərhələdə hər bir məhsul üzrə müqayisə olunmuş nisbi göstərici tapılır. Bu məqsədlə aşağıdakı düsturdan istifadə olunur:

$$R_j(T_i) = \frac{V_j(T_i)}{V_j(T_0)}$$

Burada,

$R_j(T_i)$ - T_i dövründə j məhsulunun müqayisəsi

$V_j(T_i)$ - T_i dövründə j məhsulu üzrə məlumat

$V_j(T_0)$ - T_0 dövründə j məhsulu üzrə məlumat

3-cü panel. Dövlər üzrə məhsulun müqayisəsi

Məhsul qrupu	Məhsul	T_0 dövründə məhsulun həcmi	T_1 dövründə məhsulun həcmi	T_1 dövrü üçün müqayisə $R_j(T_1)$ [3]=[2]/[1]	T_2 dövründə məhsulun həcmi	T_2 dövrü üçün müqayisə $R_j(T_2)$ [5]=[4]/[1]
A	B	1	2	3	4	5
V	g	51	63	1.235	65	1.275
W	d	178	196	1.101	204	1.146
X	a	120	150	1.250	165	1.375
	e	150	175	1.167	200	1.333
	h	22	25	1.136	28	1.273
Y	b	153	142	0.928	153	1.000

	i	101	93	0.921	90	0.891
Z	c	202	250	1.238	265	1.312
	f	186	201	1.081	210	1.129

Növbəti addımda məlumatların bir-biri ilə əlaqələndirilməsi vasitəsilə məhsul qrupları üzrə yeni məlumatlar (törəmə göstəricilər) tapılır və bu zaman çəkilərdən istifadə olunur.

4-cü panel. Məhsul qrupu məlumatlarının alınması üçün məhsula dair məlumatların birləşdirilməsi

Məhsul qrupu	Məhsul	Baza dövründə məhsulun çəkisi ${}^pW_j(T_0)$	T_1 dövrü üçün müqayisə $R_j(T_1)$	Çəki əsasında həcmi $[3]=[1]*[2]$	T_2 dövrü üçün müqayisə $R_j(T_2)$	Çəki əsasında həcmi $[5]=[1]*[4]$
A	B	1	2	3	4	5
V	g	207 207	1.235	255.7 255.7	1.275	263.8 263.8
W	d	421.0 421.0	1.101	463.6 463.6	1.146	482.5 482.5
X	a	333.0	1.250	416.3	1.375	457.9
	e	351.0	1.167	409.5	1.333	468.0
	h	57.0 741.0	1.136	64.8 890.5	1.273	72.5 998.4
Y	b	403.0	0.928	374.0	1.000	403.0
	i	256.0 659.0	0.921	235.7 609.7	0.891	228.1 631.1
Z	c	391.0	1.238	483.9	1.312	512.9
	f	451.0 842.0	1.081	487.4 971.3	1.129	509.2 1022.1

Sonrakı mərhələdə 4-cü panel üzrə əldə edilmiş məlumatlar əsasında məhsul qrupları üzrə nəticələr müəyyənləşdirilir.

5-ci panel. Məhsul qrupları üzrə məlumatların aqreqasiyası

Məhsul qrupu	İFNT üzrə sinif	Məhsul qrupunun çəkili həcmi		
		T_0	T_1	T_2
V	17090	207.0	255.7	263.8
W	17020	421.0	463.6	482.5
X	17020	741.0	890.5	998.4
Y	17010	659.0	609.7	631.1
Z	17010	842.0	971.3	1022.1

Məhsul qrupları üzrə əməliyyatlar başa çatdıqdan sonra Sİİ-nin hesablanması üçün sənaye sahələri üzrə məlumatlar formalaşdırılır.

6-ci panel. İFNT üzrə məhsul qruplarının çəkili

İFNT üzrə sinif	Məhsul qrupu	İFNT üzrə altsiniflərdə məhsul qruplarının çəkili
		${}^{pg}W_j(T_0)$
17010	Y	659.0
	Z	842.0
		1501.0
17020	W	421.0
	X	741.0
		1162.0
17090	V	207.0

7-ci panel. Məhsul qrupları üzrə çəkilər və müqayisə

İFNT üzrə altsinif	Məhsul qrupu	İFNT altsiniflərdə məhsul qruplarının çəkili ${}^{pg}W_j(T_0)$	T_1 dövrü üçün müqayisə $R_j(T_1)$	IFNT üzrə çəkili həcm $[3]=[1]*[2]$	T_2 dövrü üçün müqayisə $R_j(T_2)$	IFNT üzrə çəkili həcm $[5]=[1]*[4]$
A	B	1	2	3	4	5
17010	Y	659.0	0.925	609.7	0.958	631.1
	Z	842.0	1.154	971.3	1.214	1022.1
		1501.0		1581.0		1653.3
17020	W	421.0	1.101	463.6	1.146	482.5
	X	741.0	1.202	890.5	1.347	998.4
		1162.0		1354.1		1480.9
17090	V	207.0	1.235	255.7	1.275	263.8
		207.0		255.7		263.8

Bu cədvəlin 2 və 4-cü sütunu üzrə məlumatlar V paneldən götürülmüşdür.

Sonrakı mərhələdə 7-ci panel üzrə əldə edilmiş məlumatlar əsasında iqtisadi fəaliyyət növləri üzrə nəticələr müəyyənləşdirilir.

8-ci panel. Fəaliyyət növləri üzrə məlumatlar

İFNT üzrə altsinif	Fəaliyyət növünün çəkili həcmi		
	T_0	T_1	T_2
17010	1501.0	1581.0	1653.3
17020	1162.0	1354.1	1480.9
17090	207.0	255.7	263.8

Qeyd olunduğu kimi, deflyasiya prosesi İFNT üzrə fəaliyyət növlərindən – 4 və ya 5 rəqəm səviyyəsindən başlayaraq tətbiq olunur. Bunun üçün sənaye istehsalçıları qiymət indeksindən istifadə olunması tövsiyə olunur.

9-cu panel. İstehsalçı qiymətləri indeksi

İFNT üzrə altsinif	İndeks		
	T_0	T_1	T_2
17010	100.0	102.0	103.0
17020	100.0	101.0	101.0
17090	100.0	103.0	102.0

Sİİ-nin hesablanması üçün deflyasiya prosesinin növbəti mərhələsi İFNT-nin altsinifləri üzrə həcmərin müəyyənləşdirilməsidir. Bu məqsədlə aşağıdakı hesablama düsturundan istifadə olunur:

$${}_{VOL}V_j(T_i) = \frac{{}_{VAL}V_j(T_i)}{{}_PI_j(T_i)}$$

Burada,

${}_{VOL}V_j(T_i)$ - T_i dövründə j altsinfi üçün məhsulun həcmi;

${}_{VAL}V_j(T_i)$ - T_i dövründə j altsinfi üçün qiymətləndirilmiş dəyər məlumatı (çəkili həcm);

${}_PI_j(T_i)$ - T_i dövründə j altsinfi üçün deflyator (qiymət indeksi)

10-cu panel. İFNT-nin altsinifləri üçün məlumatların deflyasiyası

İFNT-nin altsinfi	T_0 dövrü üçün məhsulun həcmi ${}_{VOL}V_j(T_0)$	Çəkili həcmi ${}_{VAL}V_j(T_1)$	İQİ ${}_PI_j(T_1)$	T_1 dövrü üçün məhsulun həcmi ${}_{VOL}V_j(T_1)$ [4]=[2]/[3]	T_2 dövrü üçün çəkili həcmi ${}_{VAL}V_j(T_2)$	İQİ ${}_PI_j(T_2)$	T_2 dövrü üçün məhsulun həcmi ${}_{VOL}V_j(T_2)$ [7]=[5]/[6]
A	1	2	3	4	5	6	7
17010	1501.0	1581.0	1.02	1550.0	1653.3	1.03	1605.1
17020	1162.0	1354.1	1.01	1340.7	1480.9	1.01	1466.3
17090	207.0	255.7	1.03	248.3	263.8	1.02	258.7

Növbəti mərhələdə hesablanmış müvafiq məlumatlar 10-cu mərhələ məlumatları əsasında seçilərək qeyd olunur.

11-ci panel. İFNT-nin altsinifləri üzrə deflyasiya olunmuş nəticələr

İFNT üzrə altsinif	Deflyasiya olunmuş məlumatlar		
	T_0	T_1	T_2
17010	1501.0	1550.0	1605.1
17020	1162.0	1340.7	1466.3
17090	207.0	248.3	258.7

Məhsul, məhsul qrupu və altsiniflər üzrə bütün məlumatlar əldə edildikdən, aqreqasiya edildikdən və İFNT-nin altsinfi üzrə deflyasiya edildikdən sonra müqayisələr əsasında altsiniflər üzrə nisbi məlumatlar hesablanmalıdır. Bu məqsədlə aşağıdakı düsturdan istifadə olunur:

$${}_{VOL}R_j(T_i) = \frac{{}_{VOL}V_j(T_i)}{{}_{VOL}V_j(T_0)}$$

Burada,

${}_{VOL}R_j(T_i)$ - T_i dövründə j altsinfi üçün nisbi göstərici;

${}_{VOL}V_j(T_i)$ - T_i dövründə j altsinfi üçün məhsulun həcmi;

${}_{VOL}V_j(T_0)$ - T_0 dövründə j altsinfi üçün məhsulun həcmi.

Növbəti pəneldə isə İFNT-nin altsinifləri üçün nisbi göstəricilər hesablanır.

12-ci panel. İFNT-nin altsinifləri üçün nisbi göstəricilər

İFNT-nin altsinfi	T_0 dövrü üçün məhsulun həcmi ${}_{VOL}V_j(T_0)$	T_1 dövrü üçün məhsulun həcmi ${}_{VOL}V_j(T_1)$	Nisbi həcm ${}_{VOL}R_j(T_1)$ [3]=[2]/[1]	T_2 dövrü üçün məhsulun həcmi ${}_{VOL}V_j(T_2)$	Nisbi həcm ${}_{VOL}R_j(T_2)$ [5]=[4]/[1]
A	1	2	3	4	5
17010	1501.0	1550.0	1.033	1605.1	1.069
17020	1162.0	1340.7	1.154	1466.3	1.262
17090	207.0	248.3	1.199	258.7	1.250

İndeksin hesablanmasında sonuncu addımlardan biri İFNT üzrə altsiniflərdən başlayaraq seksiya və ümumilikdə sənaye üzrə çəkilər əsasında məlumatların aqreqasiyasıdır. Aqreqasiya göstəricisi isə baza qiymətlərində ümumi əlavə dəyərdir. Aşağıdakı cədvəldə xüsusi çəkilər əsasında aqreqasiyanın nümunəsi verilir.

13-cü panel. İFNT-nin yuxarı səviyyəsi üçün aqreqasiya prosesi

İFNT	Çəkili əlavə dəyər $^{ind}W_j(T_0)$	Nisbi göstərici $_{VOL}R_j(T_1)$	T_1 dövrü üçün ƏD-nin həcmi [3]=[1]*[2]	T_1 dövrü üçün nisbi göstərici [4]=[3]/[1]	T_2 dövrü üçün nisbi göstərici $_{VOL}R_j(T_2)$	T_2 dövrü üçün ƏD-nin həcmi [6]=[1]*[5]	T_2 dövrü üçün nisbi göstərici [7]=[6]/[1]
A	1	2	3	4	5	6	7
17010	210.0	1.033	216.9		1.069	224.6	
17020	450.0	1.154	519.2		1.262	567.8	
17090	152.0	1.199	182.3		1.250	189.9	
170	812.0		918.4	1.131		982.3	1.210

Bu cədvəldə bilavasitə İFNT-nin 170-ci qrupu üzrə Sİİ hesablanmışdır. Bu göstərici İFNT üzrə sinif, altsinif səviyyəsində olan əlavə dəyərin çəkiləri əsasında hesablanır. Eyni qayda ilə İFNT üzrə daha yuxarı səviyyədə hesablama aparılır. Bu zaman qruplardan bölmələr, bölmələrdən isə seksiya səviyyəsində məlumatlar formalaşdırılır.

14-cü panel. Sİİ üzrə yekun indekslərin alınması

İFNT	T_1 dövrü üçün nisbi göstərici $_{VOL}R_j(T_1)$	T_2 dövrü üçün nisbi göstərici $_{VOL}R_j(T_2)$	Sənaye istehsal indeksi (Sİİ) [3]=[2]/[1]*100
A	1	2	3
17010	1.033	1.069	103.5
17020	1.154	1.262	109.4
17090	1.199	1.250	104.3
170	1.131	1.210	107.0
17	1.131	1.210	107.0

3.4 Sİİ-nin formalaşdırılması prosesi (fiziki həcm əsasında)

1-ci mərhələ - məhsulla bağlı fərdi məlumatlar toplanır və hər bir məhsul müvafiq məhsul qruplarında cəmlənir. Daha sonra hər bir məhsulun xüsusi çəkisinə görə məhsul qrupu üzrə məlumatlar alınır.

1-ci panel: İlkin məlumatlar

Məhsul	Məhsul qrupu	İFNT üzrə altsınıf	Məhsulun dəyəri		
			T_0	T_1	T_2
z	A	07210	88	98	110
y	B	07100	125	132	145
x	C	07100	146	132	140
w	D	07210	180	185	192
v	A	07210	200	200	202
u	C	07100	150	175	198
t	E	07290	56	68	72
s	A	07210	23	26	29
r	B	0710	98	95	90

Növbəti mərhələ hər bir məhsul qrupu üzrə məhsulların çəkilərini əhatə edir. Bu çəkilər məhsul qrupları üzrə məlumatların (törəmə məlumatların) alınması məqsədilə istifadə olunur.

2-ci panel. Məhsul qrupları üzrə xüsusi çəkilər

Məhsul qrupu	Məhsul	Çəki (dəyər ifadəsində) ${}^pW_j(T_0)$
A	z	48
	v	72
	s	96
		216
B	y	63
	r	85
		148
C	x	66
	u	121
		187
D	w	148
		148
E	t	29
		29

Növbəti mərhələdə hər bir məhsul üzrə müqayisə olunmuş nisbi göstərici tapılır. Bu məqsədlə aşağıdakı düsturdan istifadə olunur:

$$R_j(T_i) = \frac{V_j(T_i)}{V_j(T_0)}$$

Burada,

$R_j(T_i)$ - T_i dövründə j məhsulunun müqayisəsi

$V_j(T_i)$ - T_i dövründə j məhsulu üzrə məlumat

$V_j(T_0)$ - T_0 dövründə j məhsulu üzrə məlumat

Növbəti addımda məlumatların bir-biri ilə əlaqələndirilməsi vasitəsilə məhsul qrupları üzrə yeni məlumatlar (törəmə göstəricilər) tapılır və bu zaman çəkilərdən istifadə olunur.

3-cü panel. Məhsulların xüsusi çəkiləri əsasında məhsul qrupu məlumatlarının alınması

Məhsul qrupu	Məhsul	Baza dövründə məhsulun çəkisi ${}^pW_j(T_0)$	T_1 dövrü üçün müqayisə $R_j(T_1)$	Çəki əsasında həcmi [3]=[1]*[2]	T_2 dövrü üçün müqayisə $R_j(T_2)$	Çəki əsasında həcmi [5]=[1]*[4]
A	B	1	2	3	4	5
A	z	48	1.114	53	1.250	60
	v	72	1.000	72	1.010	73
	s	96	1.130	109	1.261	121
		216		234		254
B	y	63	1.056	67	1.160	73
	r	85	0.969	82	0.918	78
		148		149		151
C	x	66	0.904	60	0.959	63
	u	121	1.167	141	1.320	160
		187		201		223
D	w	148	1.028	152	1.067	158
		148		152		158
E	t	29	1.214	35	1.286	37
		29		35		37

Sonrakı mərhələdə 3-cü panel üzrə əldə edilmiş məlumatlar əsasında məhsul qrupları üzrə nəticələr müəyyənləşdirilir.

4-cü panel. Məhsul qrupları üzrə məlumatların aqreqasiyası

Məhsul qrupu	İFNT üzrə sinif	Məhsul qrupunun çəkili həcmi		
		T_0	T_1	T_2
A	07210	216	234	254
B	07100	148	149	151
C	07100	187	201	223
D	07210	148	152	158
E	07290	29	35	37

Məhsul qrupları üzrə əməliyyatlar başa çatdıqdan sonra Sİİ-nin hesablanması üçün sənaye sahələri üzrə məlumatlar formalaşdırılır.

2-ci mərhələ - hər bir məhsul qrupu xüsusi çəkiliəri əsasında sənaye sahələri üzrə məlumatlar (İFNT-nin 5 işarəsi üzrə) formalaşdırılır.

5-ci panel. Məhsul qrupları üzrə çəkilər və müqayisə

İFNT üzrə altsinif	Məhsul qrupu	İFNT altsiniflər-də məhsul qruplarının çəkiliəri ${}^{pg}W_j(T_0)$	T_1 dövrü üçün müqayisə ${}_{VOL}R_j(T_1)$	İFNT üzrə çəkili orta kəmiyyət T_1/T_0	T_1 dövrü üçün İFNT üzrə müqayisə ${}_{VOL}R_j(T_1)$	T_2 dövrü üçün müqayisə ${}_{VOL}R_j(T_2)$	T_2 dövrü üçün İFNT üzrə müqayisə T_2/T_0	T_2 dövrü üçün İFNT üzrə müqayisə ${}_{VOL}R_j(T_2)$
A	B	1	2	3	4	5	6	7
07100	B	148.0	1.006	148.9		1.021	151.1	
	C	187.0	1.074	200.8		1.193	223.0	
		335.0		349.8	1.044		374.1	1.117
07210	D	148.0	1.028	152.1		1.067	157.9	
	A	216.0	1.083	234.0		1.175	253.8	
		364.0		386.1	1.061		411.6	1.131
07290	E	29.0	1.214	35.2		1.286	37.3	
		29.0		35.2	1.214		37.3	1.286

6-cı panel. Fəaliyyət növləri üzrə nisbi məlumatlar

	T_1 dövrü üçün	T_2 dövrü üçün
İFNT üzrə altsınıf	İFNT üzrə müqayisə ${}_{VOL}R_j(T_1)$	İFNT üzrə müqayisə ${}_{VOL}R_j(T_2)$
07100	1.044	1.117
07210	1.061	1.131
07290	1.214	1.286

3-cü mərhələ - təsnifatın strukturundan asılı olaraq siniflər, qruplar, bölmələr, seksiyalar və ümumi sənaye üzrə Sİİ hesablanır.

7-ci panel. İFNT-nin yuxarı səviyyəsi üçün aqreqasiya prosesi (aqreqasiya göstəricisi isə baza qiymətlərində ümumi əlavə dəyərdir)

İFNT	Çəkili əlavə dəyər ${}^{ind}W_j(T_0)$	Nisbi göstərici ${}_{VOL}R_j(T_1)$	T_1 dövrü üçün ƏD-nin həcmi [3]=[1]*[2]	T_1 dövrü üçün nisbi göstərici [4]=[3]/[1]	T_2 dövrü üçün nisbi göstərici ${}_{VOL}R_j(T_2)$	T_2 dövrü üçün ƏD-nin həcmi [6]=[1]*[5]	T_2 dövrü üçün nisbi göstərici [7]=[6]/[1]
A	1	2	3	4	5	6	7
07100	333	1.044	347.7		1.117	371.9	
07210	128	1.061	135.8		1.131	144.7	
07290	268	1.214	325.4		1.286	344.6	
071	333	1.044	347.7	1.044	1.117	371.9	1.117
072	396	1.165	461.2	1.165	1.236	489.3	1.236
07	729		808.9	1.110	1.181	861.2	1.181

8-ci panel. Sİİ üzrə yekun indekslərin alınması

İFNT	T_1 dövrü üçün nisbi göstərici ${}_{VOL}R_j(T_1)$	T_2 dövrü üçün nisbi göstərici ${}_{VOL}R_j(T_2)$	Sənaye istehsal indeksi (Sİİ) [3]=[2]/[1]*100
A	1	2	3
07100	1.044	1.117	107.0
07210	1.061	1.131	106.6
07290	1.214	1.286	105.9
071	1.044	1.117	107.0
072	1.165	1.236	106.1
07	1.110	1.181	106.4

Sənaye müəssisələri və ev təsərrüfatları üzrə təmsilçi mallar əsasında sənayenin bölmə və altbölmələri üzrə hesablanmış indekslərin ardıcıl aqreqasiya edilməsi yolu ilə alınmış yekun indekslərə fərdi sahibkarların sənaye fəaliyyətləri nəzərə alınaraq düzəliş və əlavələr edilməlidir. Bu məqsədlə son dövrün məlumatları əsasında çəkilər hesablanır və fiziki həcm indeksi üzrə alınmış məlumatlar aqreqasiya edilir.

4. İndekslərdə çəkilərin dəyişdirilməsi, əlaqələndirilməsi və yenidən hesablanması

İndeksələrin hesablanmasında baza dövrü üzrə götürülən çəkilərin, o cümlədən əlavə dəyərin yeniləşdirilməsi, onun aktuallaşdırılması çəkilərdən asılı olaraq indekslərə müvafiq düzəlişlərin aparılmasını zəruri edir. Bu dəyişikliklər mütəmadi olaraq aparılır və ən gec hər 5 ildən bir nəzərə alınır. Bu dəyişikliklər özünü sahələr üzrə bürüzə versə də, sənaye üzrə çəkilərin həcmi 1 olduğuna görə bu ümumi yekuna təsir etmir. İndekslərdə köhnə və yeni çəkilərin əlaqələndirilməsi bu proses daxilində həyata keçirilir və yeni dinamika sıraları meydana gəlir.

İndeksələr üzrə yeni dinamika sıralarının hazırlanması üçün yeni çəkilərin daxil edilməsi kifayətdir və əlavə ilkin məlumatların toplanmasına ehtiyac yoxdur.

İndeksələr arasında silsiləvi (zəncirvari) əlaqə olduğuna görə çəkilər bütün dinamika sırasına təsir edir. Bu əlaqə ilə bağlı 3 əsas yanaşma vardır: rüblük düzəliş, illik düzəliş və bir neçə ildən bir düzəliş. Rüblük düzəlişdə t ilinin birinci rübü üzrə indeksin $t-1$ dövrünün yeni çəki ilə tapılmış müvafiq rüb üzrə indeksinə bölünməsi həyata keçirilir. İllik düzəlişdə t ili üzrə hesablanmış indeks $t-1$ ili üzrə yeni çəki ilə tapılmış indeksinə bölünür. Bir neçə ildən bir düzəlişdə müvafiq illərin eyni dövrlərinin əvvəlki illərin müvafiq dövrləri ilə müqayisəsi aparılır.

Çəkilər dəyişdirildikdə, yeni çəkiddə verilən dövr bir qayda olaraq 100.0-ə bərabər götürülür və digər dövrlər həmin dövrlə müqayisə olunur.

İndekslərdə çəkilərin dəyişdirilməsi, əlaqələndirilməsi və yenidən hesablanması

1-ci mərhələ

Baza məlumatı	A kəmiyyəti	B kəmiyyəti	A-nın qiyməti	B-nin qiyməti	Faktiki qiymətlə cəmi
2009	251.0	236.0	7.0	6.0	3173.0
2010-I r	67.4	57.6	6.1	8.0	871.94
2010-II r	69.4	57.1	5.7	8.6	886.64
2010-III r	71.5	56.5	5.3	9.4	910.05
2010-IV r	73.5	55.8	5.0	10.0	926.50
2010	282.0	227.0	5.5	9.0	3594.00
2011-I r	76.0	55.4	4.5	10.7	934.78
2011-II r	78.3	54.8	4.3	11.5	966.89
2011-III r	80.6	54.2	3.8	11.7	940.42
2011-IV r	83.1	53.6	3.5	12.1	939.41
2011	318.0	218.0	4.0	11.5	3779.00

2012-I r	85.5	53.2	3.4	12.5	955.70
2012-II r	88.2	52.7	3.1	13.0	958.52
2012-III r	90.8	52.1	2.8	13.8	973.22
2012-IV r	93.5	52.0	2.7	14.7	1016.85
2012	358.0	210.0	3.0	13.5	3908.97

2-ci mərhələ (hesablama)

Baza məlumatı	Sabit qiymətlərlə						Əlaqələndirilmiş indeks 2009=100	
	2009		2010		2011		Səviyyə	Rüblük faiz
	Səviyyə	2009=100	Səviyyə	2010-I = 100	Səviyyə	2011-IV=100		
A	1	2	3	4	5	6	7	8
2009	3173.0	100.0					100.00	
2010-I r	817.40	103.04					103.04	3.0%
2010-II r	828.40	104.43					104.43	1.3%
2010-III r	839.50	105.83					105.83	1.3%
2010-IV r	850.70	107.24					107.24	1.3%
2010	3336.0	105.14	3594.0	100.00			105.14	
2011-I r			916.60	102.01			107.26	0.0%
2011-II r			923.85	102.82			108.10	0.8%
2011-III r			931.10	103.63			108.95	0.8%
2011-IV r			939.45	104.56			109.93	0.9%
2011			3711.0	103.26	3779.0	100.0	108.56	
2012-I r					953.80	100.96	109.60	-0.3%
2012-II r					958.85	101.5	110.18	0.5%
2012-III r					962.35	101.9	110.58	0.4%
2012-IV r					972.00	102.9	111.69	1.0%
2012					3847.0	101.80	110.51	1.1%
2009	3173.0						100.00	
2010	3336.0	105.1	3594.0				105.14	
2011			3711.0	103.3	3779.0		108.56	
2012					3847.0	101.8	110.51	

Yuxarıda verilmiş indekslərin aşağıdakı kimi hesablanmışdır.

1-ci addım: Hər bir rüb üzrə əvvəlki ilin orta illik qiymətləri əsasında qiymətləndirmə aparılır və illik məlumatları rüblük məlumatların cəmi kimi hesablanır.

$$2010-I = 7.0 \cdot 67.4 + 6.0 \cdot 57.6 = 817.40$$

$$2010-IV = 7.0 \cdot 73.7 + 6.0 \cdot 55.8 = 850.70$$

$$2010 = 817.0 + 828.4 + 839.5 + 850.7 = 3336.00$$

2-ci addım: Sonuncu ili = 100 götürməklə orta hesabla hər bir rüb üzrə indeksin hesablanması, sabit qiymətlərlə.

$$2010-I = [817.4 / (3173.0 / 4)] \cdot 100 = 103.04$$

$$2010-IV = [850.7 / (3173.0 / 4)] \cdot 100 = 107.24$$

$$2010 = 3336.0 / 3173.0 \cdot 100 = 105.14$$

3-cü addım: Əlaqələndirmə amili kimi götürülmüş illik indeksdən istifadə etməklə, rüblük indekslərin hesablanması (misalda 2009-cu il götürülmüşdür).

$$2011-I = 102.01 \cdot 1.051 = 107.26$$

$$2011-IV = 104.56 \cdot 1.051 = 109.93$$

$$2012 = 100.9 \cdot 1.0326 \cdot 1.051 = 109.60$$

Nəzərə alınmalıdır ki, 2012-ci ilin rübləri üzrə indekslərin orta göstəricisi ilə sərbəst şəkildə həmin il üzrə hesablanmış indekslər bərabər olmalıdır.

$$2012 [109.6 + 110.18 + 110.58 + 111.69] / 4 = 110.51$$

5. Yeni məhsulların əlavə edilməsi

Sənaye statistikasına təcrübəsində yeni məhsulların meydana gəlməsi və ya məhsul istehsalının dayandırılması halları baş verir. Sənaye istehsalı indeksinin hesablanmasında və onun dəqiqliyinin artırılmasında yeni məhsulların əlavə edilməsi və istehsalı dayanmış məhsulların çıxarılması mühüm əhəmiyyətə malikdir. Bununla yanaşı, indekslərdə yeni məhsulların əlavə edilməsi çətinliklərlə müşahidə olunur və bunun əsas səbəbi, yeni məhsul üzrə baza dövründə məlumatların olmaması, çəkirlərin yenidən tərtibi ilə əlaqədar indeksləri əlaqələndirilməklə hesablanması ilə bağlıdır.

Yeni məhsul üzrə məlumatlar daxil edildikdə, baza dövrü üzrə çəkilər yenidən qiymətləndirilməlidir. Aşağıdakı nümunədə 2010-cu il üzrə A, B və C məhsulları verilmiş, onların xüsusi çəkirləri A komponenti üzrə 50%, B komponenti üzrə 35%, C komponenti üzrə 15% təşkil etmişdir. 2011-ci ildə yeni məhsul istehsal olunmuş və onu da nəzərə almaqla, xüsusi çəkilər A komponenti üzrə 45%, B komponenti üzrə 30%, C komponenti üzrə 10%, D komponenti üzrə 15% təşkil etmişdir.

İndeks	2010 Çəki	2010	Dekabr 2011	2011 illik indeks	2011 Çəki	2011	Yanvar 2012	Fevral 2012	Mart 2012
		2010=100					2011=100		
1. Başlanğıc indekslər									
A	0.50	100.0	110.2	108.3	0.45	100.0	102.9	102.3	102.3
B	0.35	100.0	112.4	110.3	0.30	100.0	100.4	100.9	101.5
C	0.15	100.0	107.7	105.8	0.10	100.0	102.1	102.5	102.7
D	...	...	...		0.15	100.0	103.0	103.1	104.0
Cəmi		100.0	110.6	108.6		100.0	102.1	102.0	102.4
2. İndekslərin yüksək səviyyədə aqreqasiyası									
E		100.0	110.6	108.6		100.0	102.1	102.0	102.4
3. Yüksək səviyyədə indekslərin əlaqələndirilməsi									
E		100.0	110.6			108.6	110.9	110.8	111.2
4. 2009-cu illə müqayisədə İFNT üzrə yenidən hesablanmış indeks									
E		92.1	101.8	100.0		100.0	102.1	102.0	102.4

6. Mövsümlilik amilinin nəzərə alınması

İqtisadiyyatın sahələrində mövsümi və təqvim dəyişiklikləri ilə əlaqədar indekslərdə düzəlişlərin edilməsi hallarına rast gəlinir. Bu dəyişikliklər trendlərin qurulmasında qeyri-istehsal faktorlarının aradan qaldırılması, qısa və uzun müddətə daha düzgün proqnozlaşdırmanın aparılması, trend modellerin qurulması üçün vacibdir. Beynəlxalq təcrübədə mövsümi tərəddüdlərin nəzərə alınması, indekslərə düzəlişlərin verilməsinin tətbiqi heç də birmənalı qəbul olunmur. Belə ki, mövsümi dəyişikliklərin subyektiv olması, keyfiyyətə təsiri və yüksək risklə müşahidə olunması qeyd olunur.

Ayrı-ayrı sahələrdə mövsümi dəyişikliklərin kompleks tənzimlənməsi mövsümi kənarlaşmaların tədqiqinə əsaslanmalıdır. Mövsümi tərəddüdləri ölçmək üçün müxtəlif statistik metodlardan istifadə edilir: a) mütləq fərqlər metodu; b) nisbi fərqlər metodu; c) mövsümi indekslərin qurulması. Birinci iki metod faktiki səviyyələrin və əsas inkişaf meylinin müəyyən edilməsi zamanı tapılan səviyyələrin arasındakı fərqlərin tapılmasını göstərir. Mütləq fərqlər metodunun tətbiqi bilavasitə bu fərqlərin ölçüsünə, nisbi fərqlər metodundan istifadə edildiyi zaman isə mütləq fərqlərin ölçüsünün hamarlaşdırılmış səviyyəyə nisbətinin müəyyən edilməsinə əsaslanırlar. Əsas meylin müəyyən edilməsi zamanı sürüşkən orta və ya sıraların analitik hamarlaşdırılması metodundan istifadə olunur. Mövsümi tərəddüdləri müəyyən edərkən həqiqi mövsümi tərəddüdləri təsadüfi tərəddüdlərlə qarışdırmamaq üçün bir neçə ilin məlumatlarından istifadə olunmalıdır.

Mövsümiliyi nəzərə almaq üçün statistikada əsas etibarilə tətbiqi proqram paketlərindən istifadə olunur. Daha geniş yayılmış TPP DEMETRA və X-12-ARIMA adlanır.

X X X

Ə D Ə B İ Y Y A T

1. İqtisadi Fəaliyyət Növlərinin Təsnifatı (İFNT üçüncü versiya) –Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi, 2008-ci il
2. Mövsümi düzəlişlərin aparılmasına və Demetra + Proqramından istifadəyə dair metodoloji vəsait - Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi, 2011-ci il
3. BMT-nin Statistika Komissiyasının Sənaye istehsal indeksinə dair Beynəlxalq Təvsiyələri, 2010-cu il